

Науково-дослідний центр “Часи козацькі”

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури

Центр пам'яткоznавства НАН України і УТОПК

Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України

**НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАМ'ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

Збірник наукових праць

Випуск 22

Частина II

**КИЇВ - НІКОПОЛЬ
2013**

9. Изображение людей знатнейших или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии. – М., 1844. – Режим доступа: http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?cat_no=&ob_no=15773.
10. Овсяйчук В.А. Українське мистецтво другої половини XVII – першої половини XVIII ст. / В.А.Овсяйчук. – К.: Наукова думка, 1985. – 182 с.
11. Попов П.М. Матеріали до словника українських граверів / П.М.Попов. – К.: Орліт (Держтрест «Кіїв-Друк» 2-а друк.), 1926. – 137 с. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?id=231>
12. Ровинский Д.А. Словарь русских гравированных портретов / Д.А.Ровинский. – СПб.: Типография Императорской АН, 1872. – 236 с. – Режим доступу: oldbook.megacampus.com/book/part-042/page.htm.
13. Ровинский Д.А. Подробный словарь русских гравированных портретов. – Т.ІІІ / Д.А.Ровинский. - СПб.: Типография Императорской АН, 1888. – Режим доступу: <http://www.bibliophika.ru/index.php?id=537>.
14. Україна – козацька держава / Авт.-упоряд. В.Недяк, наук. ред. В.Щербак, О.Федорук. – К.: Емма, 2004. – 1216 с.
15. Український портрет XVI – XVIII століття: Каталог-альбом / [авт.-укладачі: Г.Белікова, Л.Членова]. – К.: Артанія Нова, 2006. – 352 с.
16. Білан С.С. Хмельницький з полками – перша ювілейна картина Української держави / С.С.Білан // Вісник ХДАДМ – 2008 – № 7 – С. 12–25.- Режим доступу: [pbi.gov.ua/portal.soc_gum..2008-7/08bssjpu.pdf](http://www.uaportal.soc_gum..2008-7/08bssjpu.pdf).
17. Костюк С.П. Фонд образотворчого мистецтва: загальна характеристика / С.П.Костюк //Записки ЛННБУ ім. В.Стефаника: Збірник наукових праць. – Львів, 2010. – Вип. 2(18) – 694 с. – Режим доступу: <http://www.lsl.lviv.ua/ap2010.htm>.
18. Степченко О. П. П.М.Попов як археограф та історик книги: маловідомі сторінки наукової роботи / О.П.Степченко //Рукописна та книжкова спадщина України – К., 2007, Вип. 11. – С.110-121. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../rksu_2007_11_09.PD...
19. Заруба В.М. Який же той Хміль? Деяць з іконографії Богдана Хмельницького / В.М.Заруба // Наука і суспільство – 1991 – №9 – С.40-43.
20. К портрету Хмельницького // Київська старина – 1882 – №1 – С.226–231.
21. Кісъ Я.П. Найдавніші граверні портрети Б.Хмельницького / Я.П.Кісъ // Жовтень – 1984 – №2 – С.134–136.
22. Сокульський Л.А. Невідомий портрет Богдана Хмельницького /А.Л.Сокульський // Народна творчість та етнографія – 1979 - №4 – С.103–104.

Олексій Кузьмук (Київ) старший науковий співробітник Центрального державного історичного архіву України в м.Києві, кандидат історичних наук

До біографії начальника січових церков Володимира Сокальського

Останній начальник січових церков архімандрит Володимир Сокальський відомий, перш за все, своєю роллю миротворця під час «атакування» Січі у 1775 р. Вважається, що завдяки йому ліквідація Війська Низового пройшла безкровно: він відмовив запорозьку сіруму від спротиву російським військам. Згадки про ці події збереглися у народній пам'яті. Наразі відомі факти, які висвітлюють лише невеликий період в житті отця Володимира – це останні кілька років існування Нової Сі-

чі¹. Також добре збереглися документи про перебіг отримання отцем Володимиром гитту архімандрита². Решта життя січового начальника залишається практично невідомою, дається взнаки брак джерел. У цьому повідомленні зібрані дані, які дозволяють висвітлити біографію Володимира Сокальського найповніше.

Завдяки кліровим відомостям Батуринського Миколаївського монастиря³ вдається прослідкувати основні щаблі кар'єри останнього січового начальника.

Володимир Сокальський народився у 1719 р. (у 1775 р. йому було 56 років). Походив з малоросянів, священицького син. У відомості не вказується, звідки походила родина Сокальського, проте відомо, що у церкві Преображення Господнього (в Переєрській фортеці) були священики Матфей та Михайло Сокальські⁴, можливо, його родичі. Освіту здобував у Київській академії «учився латинському языку по философии, а сам никого не учил». 1749 р. у віці 30 років постригений у монахи в Кисово-Межигірському монастирі, настоятелем якого в той час був Іоасаф Маєвський. Як звали Володимира до постригу невідомо, але можна припустити, що Василь, адже зазвичай перша літера монашеского імені збігалася з першою літерою світського. Завдяки походженню та освіті новий постриження одразу ввійшов до складу «чинної братії». У монастирі виконував різні відповідальні послухи, спершу, протягом двох років (бл. 1750 – 1752 рр.) був еклесіархом, тобто слідував за охороною і охайністю храмів, наглядав за порядком богослужіння. Згодом три роки (бл. 1752 – 1755 рр.) виконував послух келаря. Келар відповідав за монастирський стіл, зберігання продуктів харчування та їх відпуск на монастирську кухню. До його обов'язків входило ведення сурової звітності за отримані та відпущені продукти. Потім чотири роки (бл. 1755 – 1759 рр.) Володимир Сокальський був начальником пріписного Самарського монастиря. Наступним його послухом протягом трьох років стала посада начальника січових церков (бл. 1759 – 1763 рр.). Начальниками січових церков називали настоятелів Покровської січової церкви, що надсилалися з Межигір'я на певний термін. Цю посаду вважали в монастирі дуже почесною: у «відомості» за січень 1770 р. монашескі послушання після архімандрита вказували в такому порядку – намісник, січовий начальник, економ, начальник Самарського монастиря⁵. Січові начальники мешкали на Січі у власному дворі Межигірського монастиря, виконували свої пастирські функції: служили в храмі, приймали у запорожців присягу на вірність російським самодержцям, зачитували царські укази, хрестили неофітів, опечатували січовий храм під час козацьких бунтів. Січові начальники керували збором милостині для Межигірського монастиря, водночас всіляко обмежували дії ченців з інших монастирів, користуючись при цьому підтримкою старшини. Неодноразово начальники розганяли з Січі занадто велику кількість ченців, що збиралася милостинно.

Приєдночи 20 січня 1762 р. ієромонах Сокальський підписався: «Кіево-Межигорского монастыря ієромонахъ Владимиръ, Січової церкви начальникъ»⁶. Певно, саме на початку 60-х років XVIII ст. Сокальський познайомився з Петром Івановичем Калнишевським, який був тоді військовим суддею. У 1762 р. Кални-

шевський надав Межигірському монастирю через Сокальському 1000 рублів, але в червні ці церковні гроші забрали на різні Військові потреби з общинкою повернути⁷. Поїхавши з Січі, отець Володимир з листопада 1763 р. по жовтень 1767 р. був намісником Межигірського монастиря. Восени 1767 р. він поїхав за монастирськими потребами на Січ і був обраний Військом вдруге начальником січових церков. Попереднього начальника Павла Казановича відправили до Межигір'я. Можна думати, що ця подія сталася завдяки приятельським стосункам Сокальського і кошового отамана Калнишевського. Цілком можливо, що згодом кошовий завдячував отцю Володимиру життям: під час бунту сіроми в грудні 1768 р. Калнишевський, переодягнись у чорнечий одяг, врятувався від розлючених козаків.

Перебуваючи на Січі, отець Володимир почувався незалежно від Межигір'я, користувався повагою запорожців та мав певні моральні впливи. У 1772 р. та 1774 р. (вже будучи архімандритом) він супровожував Калнишевського у подорожі в Новий Кодак на прощу, йому було приділено чимало уваги і пошани. За проханням Війська Запорозького Низового до імператриці Катерини II, Св. Синод 26 червня 1774 р. видав указ про посвячення начальника січових церков, ієромонаха Володимира Сокальського в сан архімандрита. Київський митрополит Гавріїл (Кременецький), отримавши послання 25 липня, передав його Київській духовній консисторії, яка наступного ж дня видала указ Володимиру Сокальському, де сказано, що його мають посвятити в архімандрита, і що тепер він буде підпорядкований Київській спархії.

7 вересня 1774 р. митрополит Гавріїл (Кременецький) висвячував Володимира Сокальського в архімандрита. З межигірської ризниці новому архімандриту видали під розписку хрест, палицю, митру та посох. Він обіцяв скоро все повернути неушкодженим. Наостанок, набравши листів і поздоровель до Коша від митрополита Гавріїла, Київської духовної консисторії, архімандрита Києво-Печерської лаври Зосими Валькевича, архімандрита Межигірського монастиря Іларіона Кондратковського, Володимир Сокальський повернувся на Січ. Наприкінці 1775 р. Військо встановило архімандриту Володимиру щорічну платню в 300 руб. Кожні чотири місяці він мав отримувати по 100 рублів.

Висвячення Володимира стало кроком до остаточної уніфікації управління Церквою на Запорожжі. Формально відтепер вся повнота духовної влади концентрувалася в руках Київського архієрея.

Проте через півроку Січі не стало. Архімандрит Володимир не зазнав репресій, що непрямо вказує на те, що він дійсно міг загасити бойовий запал січової сіроми. Сокальський зберіг своє майно і гроші. Він виклопотав у губернатора М.В. Муромцева встановлену раніше платню, а перед від'їздом із Запорожжя домігся повернення йому, ієромонаху Варахайлу та ієродиякону Палладію коней, які знаходились у зимівнику військового судді Головатого і були описані разом з власністю заарештованого старшини. 12 жовтня 1775 р. отця Володимира призначено настоятелем Крупицького Батуринського Миколаївського монастиря. У 1778 р. протягом трьох місяців засідав у «присутстві» Київської духовної консисторії. Скаржачись на слабкість і хвороби Володимир відпросився назад до своєї обителі. Проте через кілька років, 25 травня 1784 р. митрополит Самуїл (Миславський) призначив Со-

кальського «присутствовать» в Київській духовній консисторії. Монастир він повинен був залишити замість себе намісника, а самому їхати в Київ і мешкати в заміському митрополичому будинку на Кудрявці. Приїхавши до митрополита, отець Володимир почав скаржитись на хвороби і проситися назад, в Батурин. Владика Самуїл знайшовши, що Сокальський «в крайній слабості здоров'я находится», відпустив його додому⁸. В синодику Крупицько-Батуринського монастиря Сокальський характеризується негативно: «...архимандрит Владимир, он переведен сюда с разоренной Сечи Запорожской 1776, а умер 1790 года, за него настоятеля начал обитель сия приходит чувствительно в бедное состояние, через 17-ть лет бытия его не было в монастыре никаких подчинок и книг приходорасходных тоже не было, он перед кончиною отдал все свое имущество и деньги в Конотоп Данилу Кандибе»⁹.

Список літератури

1. Біднов В. Січовий архімандрит Володимир Сокальський в народній пам'яті та освітленні історичних джерел // Записки НТШ. – Львів, 1927. – Т. CXLVII. – С. 81–102; Лиман І.І. Постать начальника запорозьких церков Володимира Сокальського в історіографії та джерелах // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. — Вип. 7. — Херсон: ХДПУ, 2002. — С. 71 – 75; Православна церква на півдні України (1775 – 1781) / Упорядник: І. Лиман. // Джерела з історії Південної України. Том 4. – Запоріжжя: РА “Тандем – У”, 2004. – С. 87 – 90 або Лиман І.І. Володимир Сокальський [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.i-lyman.name/ChurchDocs/History/Monasteries/VSokalsky.html>; Кузьмук О.С. «Козацьке благочестя»: Військо Запорозьке Низове і київські чоловічі монастирі в ?-VII – XVIII ст.: еволюція взаємовідносин. – К.: ВД «Стілос», 2006. – 228 с. С. 93 – 106.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734 – 1775. – К., 1998. – Т.1. – С. 144 – 209.
3. Центральний державний історичний архів України, м.Київ. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 17. – Арк. 150 зв. – 151.
4. Державний архів міста Києва. – Ф. 314. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 6 зв.
5. ЦДІАК України. – Ф. 132. – Оп. 2. – Спр. 60. – Арк. 35.
6. Біднов В. Січовий архімандрит... – С.95.
7. ЦДІАК України. – КМФ-9. – Оп. 2. – Спр. 129.
8. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 98. – Арк. 1 – 8.
9. Синодик Крупицько-Батуринського монастиря / Підгот. до друку та вступ I.Ситого. // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5. – С. 50.

Роман Железко (Ніжин), аспірант кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Опозиція Ніжинського козацького полку гетьману Івану Самойловичу

Однією з головних засад державотворчої політики гетьмана Івана Самойловича, – згідно з науковими розвідками плеяди сучасних українських істориків, В. Брехуненка, О. Реента, І. Коляди, Л. Мельника, В. Смолія, В. Степанкова та інших, – було намагання об'єднати під свою булавою всі українські землі та згуртувати тогочасне козацтво обох берегів Дніпра [7, 159]. Показово, що до об'єднаної в майбутньому Гетьманщини повинні були увійти Лівобережжя, Правобережжя, За-